

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Nem forradalom, hanem szabadságharc – Mindszenty József 1956-os helyzete és tevékenysége

Pánczél János

2020

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történelemtudományi
Doktori Iskola

Témavezető: Dr. Botos Máté, kandidátus, egyetemi docens

Iskolavezető: Prof. Óze Sándor DsC

Műhely: Egyháztörténeti Műhely, Műhelyvezető: Prof. Perendy László egyetemi tanár

1. A kutatás előzményei, problémafelvetés

2012 óta foglalkozom a disszertációm témájával konkrétan, kisebb megszakításokkal. Az hogy ez így alakult, abban több tényező játszott szerepet: a PPKE Doktori Iskolája keretében két szenvedélyes szakmai beszélgetés M. Kiss Sándorral még 2012-ben, valamint az általa adott Németh László-kötet tanulmányozása, amelyben Németh 1956-os írásai vannak összegyűjtve,¹ és amelyben külön kiemeli, hogy Mindszenty „*ellenforradalmi veszélyt*” jelentett azokban a napokban. Ez a differenciált, több kérdést is felvető, számomra akkor merőben új aspektus egy új narratívának a lehetőségét nyitotta meg, mellyel korábban, de lényegében azóta sem foglalkozott a történész szakma. Ahogyan önálló, monografikus igénnyel megírt munka sem keletkezett még ebben a témában.

Első publikációimban, előadásaimban a témával kapcsolatban elsősorban eszmetörténeti megközelítésben mozogtak (*ellenforradalom/forradalom/szabadságharc/felkelés* 1956 eseményeinek megítélése, fogalmi problematikája kapcsán) az előtérben, ehhez kerestem politika- és eseménytörténeti tényanyagot is, amelyeket tanulmányokban és korabeli sajtóorgániumokban találtam meg. Ez a disszertációm végső anyagában azonban más arányokat mutat már, az eszmetörténeti rész kisebb, de integrált részt alkot. Néhány számomra időközben érdekessé vált momentumot (rehabilitációs okmány, Jaszovszky-interjú, az Állami Egyházügyi Hivatal egyidejű, de kettős elfoglalása), személyt [Turchányi Albert Egon, Löwenstein herceg, Pálinkás (született: örgróf Pallavicini) Antal], illetve kapcsolatot (Kovács Béla, Tildy Zoltán, Nagy Imre viszonyrendszere Mindszentyvel] és eseményt (csonka püspökkari konferencia) igyekeztem minél jobban feltárni, pontosítani, más eseményekkel összekötni.

Az eddigi szakirodalom meglátásom szerint azonban más fontos, de nem annyira gazdag tartalmú momentumokat témámban (leginkább Mindszenty kiszabadulása és az amerikai nagykövetségre való távozása) már kellőképpen feltárt, illetve más kontextusban, de tárgyilagosan bemutatott (egyházkormányzati intézkedései, leginkább a suspensio-k és annak hatásai). A korábban ismertett részekhez képest azonban bizonyos események, szempontok (Mindszentyhez fűződő kapcsolati háló, mozgástér lehetséges felvázolása) nem részei a történeti narratívának jelenleg, annak ellenére, hogy ezeknek, a részkutatásokban, publikációkban a feltárása már megtörtént (pártok, személyek viszonyai Mindszentyhez).

Két nagy felismerésem a kezdetek óta nem változott, csak erősödött: a toposzok, amelyeket a közbeszéd ismer, kisebb részben a szakirodalom is használt vagy használ Mindszenty 1956-os szereplésével kapcsolatosan (kiszabadították őt, „*forradalmár főpap*” vagy éppen „*reakciós beszéde*” tartó túlzó és/vagy tájékozatlan, alulinformált politikus volt, stb.) nem fedik a valóságot vagy éppen csak részgazságokat tartalmaznak. A másik pedig, hogy Mindszenty története ebben az öt szabad napban sok eseményt generált a későbbiekben, de már akkoriban is, ami nem magyarázható csak 1956

---

¹ Németh László: *A magyar forradalomról*. Nap kiadó, 2011.

szabad levegőjével, hanem sokkal inkább a hercegprímás karizmájával és a mártíromságában nemesedett szellemével, amely akkor is hatott a magyarságra, amikor nem lehetett hallani tőle és róla semmit sem (1949–1956).

2. A követett módszertan

A legfontosabb, lényegében folyamatosan napirenden tartott módszertan volt a kutatásaim, disszertációm elkészítése során a témába vágó szakirodalom feltárása, rendszerezése, szelektálása, beszerzése, megismerése és folyamatos összevetése. A Mindszentyvel kapcsolatos szakirodalom jelentős, ahogyan az 1956-os szabadságharcé is, ezek metszetében maradó szakmai anyag is figyelemreméltó mennyiség, ezért ezeket organikusan és nem szakaszosan igyekeztem megismerni, szelektálni illetve integrálni a munkámba. Ezt külön kihívásként úgy kezeltem, hogy a legtöbb munkát nem könyvtárakban használtam, hanem igyekeztem személyes példányt szerezni mindegyikből, amely lényegében sikerült is, egy személyes szakmai könyvtár felállításával.

Fontosnak tartottam az eddigi eredményeket, a különböző korszakokban alkalmazott módszertanokat és kutatási elveket szintén megismerni, nemcsak a közölt tényanyagot. Az elmúlt nyolc év részletes forrásfeltáró kutatását a megjelentetett forrásgyűjtemények és levéltári, források feltárására is fordítottam. Elsősorban hivatalos forrásokat kerestem, de hangsúlyt fektettem a visszaemlékezések, a magángyűjtemények anyagának felkutatására is, ez utóbbi azonban több éven át tartó próbálkozásaim ellenére csak csekély eredményt hozott pont a legfontosabb esetében (Mindszenty Levéltár). A feltárt forrásokat és gyűjteményeket, a mindenkori lehetőségeim szerint, másoltam, digitalizáltam is.

Az áttekintés, összevetések során kiderült, hogy néhány esetben módszertani problémával is rendelkeznek a korábbi kutatások, ezért kritikával kezeltem vagy már a forrást, vagy jeleztem azt, hogyha a forrás korábbi értelmezése időközben vitatható, más értelmezésre is okot ad. A feldolgozási szempontok minden esetben a disszertációm koncepciójába illeszkedtek szerencsés módon, az általam felismert új adatoknak azonban adtam új teret (Löwenstein herceg szerepe így érett meg például) vagy a szakmai munka folyamatába új tagolással illesztettem azokat (az ÁEH birtokbavétele ezt kívánta meg például). A történeti adatok integrálása során, a korábbi szempontrendszerek finomításával, súlyozásával a formai felosztás is végleges lett.

Módszertani alapelveim egyike az első szakmai publikációim után vált nyilvánvalóvá, ez pedig a *szintézisállítás* indokoltsága. Az eddigi részkutatásoknak a rendszerbe ágyazása, egységesítése, a (kritikai) összevetése, megállapításaiknak az eseményekben részt vevő személyek elő- és utóéletének bemutatása, az összefüggések keresése eddig még nem történt meg, ahogyan Mindszenty 1956-os szerepét sem mutatták be egy önálló munkában – nem kisebb tanulmányokban, publikációkban. Ezért a disszertációm szintézisállítása nemcsak az eddigi részkutatások feldolgozásában mutatkozik meg, hanem szándékom szerint abban is, hogy a munkám többrétegű: nem csupán politika- és eseménytörténet, hanem eszmetörténeti részből is áll, és ezen a ponton a politikai filozófia terepére is

elmerészkedik, amikor fogalmak és cselekmények bemutatására, ütköztetésére vállalkozik (*ellenforradalom/forradalom/szabadságharc problematikája*) illetve a doktori bizottság javaslatára a hercegprímási politikai krédót külön be is mutatom. Ehhez kapcsolódnak kutatásaim eredményeinek a közlése, amely szorosabb és bevett módszertan eredményez így. Fontosnak tartom rögzíteni, hogy mindezt nem szakmai kényelem miatt alakult így, hanem meggyőződésem, hogy a témám igényelte ezt.

A disszertációm értekezésmódja koncepcionálisan tagolt, nem mindig kronologikus ütemezés szerint halad. Egy-egy szereplő, általam fontosnak ítélt esemény pontosabb háttérét, értelmét és súlyát vagy már a fő szövegben külön ismertetéssel (Turchányi, Pálinkás például) vagy a lábjegyzetben részletesebben is bemutatom. Ennek indokoltságát témám magjának szűk időintervalluma (5 nap lényegében) szabta meg. Jelezni akartam, hogy egy esemény, szereplő feltűnése milyen összefüggésrendszerben, beágyazottsággal vagy éppen súllyal esett Mindszenty vagy a környezete számára adott időben. Azt is szerettem volna bemutatni ezzel a módszertani koncepcióval, hogy milyenek voltak azok az események, amelyek Mindszenty 1956-os tevékenységével nagyjából párhuzamosan zajlottak, de egy adott pontban mégis elérték őt vagy éppen számoltak vele. Ez a teljes szöveg (törzs szöveg, lábjegyzetek, mellékeltek) figyelmes együttolvasását igényli természetesen.

3. Az új eredmények, tézisek

Munkám eszmetörténeti vonzatait azért tartom relevánsnak, mert Mindszenty *soha nem tartotta forradalomnak az 1956-os eseményeket, csak szabadságharcnak*. Lényegében feloldatlan a közéletben, de a történetírásban is ennek a lehetséges továbbgondolása, azért mert a hercegprímásnak ez egy olyan megnyilvánulása volt, amelyet ugyan a történelemben tett meg, de *metahistorikus* tartalma van. Fogalomkijelölése ugyanis időfeletti változást rejtett magában, amelyet a történelmi események sem nem igazoltak, sem nem váltottak be, de feszültsége, távolsága a mai napig kimutatható a számunkra. E feszültség és távolság leírására, bemutatására vállalkoztam lényegében a dolgozatomban, amelyekkel kapcsolatosan az alábbi, tézisszerűen felsorolt, új eredményeket, megállapításokat igyekeztem bemutatni és alátámasztani:

- Mindszenty József 1956-ban tudatosan élt azzal, hogy nem kiszabadították, nem politikai kompromisszum vagy alku eredményeként foglalta el pozícióját a magyar katolikus egyház élén, hanem kiszabadult a szabadságharc eredményeképpen,
- Mindszenty József – a hazai történetírás egyes megállapításaival és kritikusaival, ellenfelei nyilatkozataival ellentétben – 1956-ban rendelkezett olyan és annyi információval és legfőképpen alapvető koncepcióval, amely alapján érdemi egyházkormányzati, közéleti és politikai szerepet tudott folytatni,

- Mindszenty József fenntartotta hercegprímási tisztéből fakadó különleges közjogi szerepét 1956-ban is (és ezt adott időben többen észrevették a támogatók és a kritikusok, illetve ellenfelei közül is),
- Mindszenty József politikai krédójának alapjai érvényesülni tudtak 1956-os rövid működése során is, melynek oszlopai között meghatározó a főpap transzcendens alapokon nyugvó, integere metafizikai világgéppel rendelkező organikus politika szemlélete is,
- Mindszenty József 1956-os működése során együttműködött a Nagy Imre kormányokkal, e mellett azonban e kormányok inkább izolálni, majd szabadulása után blokkolni akarta a hercegprímás személyét és tevékenységét, fokozatosan ellenforradalmi, reakciós veszélyt vagy annak a lehetőségét látta a fellépésében, ahogyan a reformkommunisták, baloldali (Kéthly, Németh), progresszív polgári demokrata (Bibó, Tildy) politikusok egyaránt,
- ezzel ellentétben Mindszenty körül időközben kialakulhatott volna (vonalaiban fel is vázolható) egy ellenpólusa, alternatívája a Nagy Imre kabinetnek és támogatóinak, akik egyfajta 'Mindszenty népe' koncepcióban egyesülhetve helyreállító értelmezését valósíthatták volna meg a szabadságharcnak (keresztény, konzervatív, jobboldali pártok, emigráns értelmiségiek, 1956-os szabadságharcos csoportok) élesítve annak antikommunista, diktatúraellenes tendenciáit, annak ellenére, hogy a differenciálást velük kapcsolatosan a hercegprímás már a szabadságban eltöltött napjaiban is megtette,
- pontosításra, részletesebb bemutatásra került disszertációmban Turchányi Albert Egon és Hubertus von Löwenstein-Wertheim-Freudenberg herceg, Pálinkás (született: őrgrof Pallavicini) Antal 1956-os szerepe, Mindszenty viszonylatában, az utóéletüket tekintve is,
- az Állami Egyházügyi Hivatal kettős, de együttes birtokbavételének lebonyolítása, illetve indokoltságának részletes bemutatását elvégeztem,
- a Szabad Európa Rádió programjainak elemzésén keresztül mutatom be, hogy az emigráció számára, az általa remélt kommunistaellenes felkelés eredményeképpen, miért bízott abban, hogy Mindszenty fellépése a remélt alternatíva, ellenpólus lesz a reformkommunista forradalmi kormányzattal szemben,
- a forradalom, szabadságharc, ellenforradalom problematikáját pontosítottam Mindszenty politikai krédójának tartalmi és koncepcionális rögzítésével. Mindszenty tudatosan használta, főleg kizárásos alapon a fogalmakat bizonyos rendszerekre, ezek közül pedig csak a forradalom bírt számára minden körülmények között negatív értelmezéssel,
- Mindszenty – folytatva ezzel valamennyire bizonyos magyar politikai hagyományt – félrabságában is kísérletet tett arra, hogy a rohamosan elapadó eszközeivel politikailag folytassa a szabadságharcot, amely időközben (legkésőbb 1960-ra) politikai krédójában szerves részévé vált, összekapcsolta azt több, korábbi elemével is.

A két fogalmat (szabadságharc és forradalom) Mindszenty nem tartotta egymással megfeleltethetőnek, sőt igazából majdnem ellentétesnek tartotta a célokat és az eszközöket tekintve is, különösen 1956 esetében. Ez a véleménye nem utólagosan alakult ki, hanem már 1956 napjaiban ezzel lépett színre, hiszen november 1-én már biztosan ezen az állásponton volt, és haláláig tartotta ezt a véleményét, amelyet néhányan egyszerűen nem vettek figyelembe egészen a mai napig.

Munkám során elkészült egy a témában még nem keletkezett forrásbibliográfia és historiográfiai áttekintés is. A törzsszövegben, adatolva közlök több eddig nem idézett peranyag-részt (Turchányi-per, Tildy vallomása Mindszentyről a Nagy Imre-per során például) ismertetése mellett. Mellékletben pedig olvasható többek között egy eddig nem közölt, elkészített fordítást (Löwenstein herceg 1956-os beszéde), illetve Mindszenty utolsó szabadon elhangzott 1956-os interjújának hitelesnek mondható szövegét (az ún. Jaszovszky-interjú).

4. A témában végzett publikációs tevékenység

Korai eredményeim elolvashatóak két nagyobb tanulmányomban, amelyek közül legalább háromszor elő is adtam a témát szakmai konferenciákon (2012-es két kisebb előadásomat nem érdemes most itt említeni), illetve egyszer a témám kapcsán kértek fel előadásra Mindszenty József arisztokrata kapcsolati hálójáról, amelynek eredményeit szintén publikáltam. Kutatásaim egy pontján lehetőségem nyílt az addigi eredményeimet – amelyeket ma már hiányosnak, pontatlannak tartok több részletében is, de tematikai felépítésében, koncepcionális megállapításaiban követendőnek – a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutatóközpontjában elnyert ösztöndíj részeredményét, illetve végső eredményét publikálni is

Eddigi publikációim a témában:

- *Forradalom helyett szabadságharc, de ellenforradalom is? Mindszenty József politikai szerepéről 1956-ban.* In. A vidék forradalma 1956. Szerkesztette: Gaganetz Péter – Galambos István. TITE, Budapest, 2012. 81–122. o.
- *Mindszenty József hercegprímás elszigetelt harca a félrabságban (1956–1971).* In: A diktatúra évtizedei – tanulmányok, esszék, előadások. Szerkesztette: Horváth Miklós. PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Piliscsaba, 2013. 213–231. o.
- *"A nemzet szabadon akart dönteni arról, hogy miképpen éljen"* Mindszenty József hercegprímás 1956-os hazai politikai szövetségeseiről és a nemzethez intézett

szózatáról, In. Ekert Mária; Molnár Attila Károly (szerk.) *Eszme és történet*, Nemzeti Közsolgálati Egyetem, (2014) 116-141. o.

- *Mindszenty 1956 – Nem forradalom, hanem szabadságharc*, 2015, NKE-MTKK, Budapest.
- *Horthysta-fasiszta reakciók klikkje? Mindszenty József hercegprímás arisztokrata kapcsolati hálójáról*, Turul 89. évfolyam. 1. szám (2016), 6-17. o..